

ЈЕЗИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЛАЗАРИЧКИХ ПЈЕСАМА У КЊИЗИ *ОБИЧАИ И ПЋСНИ* *ТУРЕЦКИХЪ СЕРБОВЪ* ИВАНА СТЕПАНОВИЧА ЈАСТРЕБОВА

Поређењем са дијалекатском ситуацијом у крајевима гдје су пјесме настајале, а објављене у књизи „Обичаи и пјесни турецкихъ сербовъ“ И. С. Јастребова, у овом раду, пратећи неке фонетске и морфосинтаксичке особине, утврђујемо аутентичност дијалекатских записа из српских говора на Косову и Метохији. Може ли се у лазаричким пјесмама препознати локални дијалекатски систем краја из којег потичу, да ли су и у којој мјери неке маркантне особине народних говора, наглашаване од дијалектолога, нашле мјесто у стиховима лазарица – био је главни циљ наших анализа.

Кључне ријечи: лазаричке пјесме, Јастребов, Призренски Подгор, Сретечка жупа, Пећ, фонетске црте, морфосинтаксичке особине, падежни систем, замјенице, придјиви

1. У књизи „Обичаи и пјесни турецкихъ сербовъ“ Ивана Степановича Јастребова, руског дипломате, научника, етнографа и историчара, налази се 560 пјесама, које је, боравећи као руски конзул у Призрену – у два наврата (између 1870. и 1876. и 1879. и 1886. године) сакупио од православног становништва Косова и Метохије и оближњих области западне Македоније и објавио у Русији 1886. године. У овој монографији етнографског типа записане пјесме су преточени обичаји Срба, везани за обиљежавање хришћанских празника (Божих, славе, Лазарева субота, Ђурђевдан, Велигдан, Богојављење итд.), за описе вјеридбе и свадбе, обичаја у данима жетве, а мањи број пјесама су етнографски записи из претхришћанског периода, као што су додолске и сл. У овом раду се бавимо углавном лазарицама – то су обредне пјесме групе дјевојака (лазарки), везане за празник васкрсења Лазаревог, за прољећну свечаност уочи Цвијети²,

¹ dijalektologija@t-com.me

² Этотъ старыйъ обичайъ началъ по многимъ мѣстамъ утачивать свое значение. Это видно изъ того, что по нѣкоторымъ мѣстамъ (...) времени онъ исполняется цыганками: бѣднѣйшими сербскими дѣвушками (...). Если гдѣ еще сохранились таковыя пѣсни, то въ Призрѣнскомъ округѣ, гдѣ обичайъ этотъ такъ или иначе исполняется самими сербками, но бѣднѣйшими“ [Јастребов, 1886: 104].

које нуде доста грађе за анализу на свим нивоима језичке структуре³. Највећи број текстова лазаричких пјесама односи се на простор призренско-јужноморавског дијалекта, и то на оба његова дијалекатска типа на простору Старе Србије – јужнометохијско-косовски (јужна Метохија, јужно и централно Косово, Сирињ на Шар планини) и горњоморавски (слив Биначке Мораве и околних области источно од Косовске котлине), једна пјесма, која добро одражава локални дијалекатски тип, је из Подрима (област јужне Метохије између Ђаковице и Призрена – забиљежена у Великој Хочи), мањи дио односи се на косовско-ресавски дијалекат Пећи и околине. „Део текстова забележен је у северношарпланинској жупи Средска⁴, чији је говор у основици призренско-јужноморавски (у основама ријечи, али не и у граматичком дијелу), али који је претрпео утицај оближњих сјеверозападних македонских говора“ [Младеновић, 2011: 290]. Текстови из Дебра и околине значајан су дијалекатски материјал за македонску дијалектологију.

У овом раду утврђујемо аутентичност дијалекатских записа из српских говора на Косову и Метохији пратећи неке фонетске и морфосинтаксичке црте.

Покретни вокали

2. Проблематика покретних вокала није претјерано инспиративна тема у науци о језику – у нормативним граматикама ријетко им се посвећује више

³ Наслове пјесама, и објашњења уз њих, аутор даје на матерњем руском језику (иако се понекад уметне и по која српска ријеч), а за саме пјесме, како у предговору каже, старао се да их вуковским правописом, са чувањем изворног изговора, што тачније забиљежи. Био је то довољан разлог да се поређењем са дијалекатском ситуацијом у крајевима гдје су пјесме настајале провјери аутентичност лазаричке пјесме. За одређене језичке црте лазаричких пјесама (рефлекси полугласника, стари вокал *јат*, вокално *р*, *л* на крају слога, дистрибуција сонаната *л*, *љ*, *н*, *њ*, африкате, судбина сугласника *х*, морфолошко-синтаксичке особености падежних облика) и раније смо показивали научно интересовање (О фонетским карактеристикама лазаричких пјесама у књизи „Обичаи и пјсни турецкихъ сербовъ“ Ивана Степановича Јастребова, Савремена српска фолклористика V, Фолклорно наслеђе Срба са Косова и Метохије у словенском контексту, Зборник радова, поводом Међународног научног скупа одржаног 12. и 13. октобра 2017. године у Призрену и у Великој Хочи, Удружење фолклориста Србије, Богословија „Светог Кирила и Методија“, Матица српска, Београд-Призрен-Нови Сад 2018, 25–44; Деклинациони облици именица у лазаричким пјесмама из збирке „Обичаи и пјсни турецкихъ сербовъ“ И. С. Јастребова, излагано на међународном научном скупу у Софији, 2018. године – у штампи) – овај рад представља наставак наших ранијих истраживања о особинама језика лазарица у Записима.

⁴ „Въ селахъ Средской волости на канунѣ Лазаревой субботы нѣскольکو дѣвочекъ собираются въ какой нибудь домъ и приготавлиются къ пѣнію лазарицкихъ пѣсень. Всю ночь проводятся къ пѣнію, шалостяты и весельѣ; поютъ между прочимъ слѣдующія пѣсни. (...) Днемъ же Лазарицы, наряженныя идутъ по домамъ своего села, пробираются также и въ ближайшее село, гдѣ поютъ пѣсни“ [Јастребов, 1886: 110–111].

од једне странице. А јасно је и због чега: „у књижевном језику потпуно су равноправни двојаки облици (...), њихово присуство или одсуство не мења ништа у значењу и граматичким категоријама речи“ [Станојчић–Поповић, 1993: 58]. Међутим, избор између лика са финалним вокалом (*a, e, y*) и краће форме без покретних вокала код непромјенљивих ријечи (прилози, везници, предлози) или појединих падежних облика придјевско-замјеничких ријечи није без значаја за постизање ритма и доброзвучности језика и стиха. Посебно је у лазаричким пјесмама употреба (или изостављање) покретног вокала могла одговарати организацији стиха (као што је број слогова), ритму и хармоничности његовој.⁵ Форме са крајњим вокалима *a, e, y*, и форме без њих, могу бити конкурентне не само на књижевном већ и на дијалекатском плану. Наведене могућности углавном потврђују и стихови лазаричких пјесама из Сретечке жупе, као што су примјери без покретног вокала – без наслова (111): Кроз *њег* стадо големо; Беремной *женци* (114): Виде ли ми *мог* рода? па и у непромјенљивим ријечима – При *вход* вь домъ (112): *Нек* искочи краљица. У једном стиху лазарице из Призренског Подгора⁶ употреба покретног вокала *-a* добро је дошла постизању седмерца: У *нашега* Лазара (Холостому, 108). Употреба покретног вокала је у другим врстама пјесама (у десетерачком стиху) много обичнија, као на примјер у пјесмама из Призрена: Фала Богу, фала *јединоме!*; Заробија *лепога* Стефана [Младеновић, 2011: 295].

Рефлекси палатализације и сибиларизације

3. Обавеза преласка задњонепчанога $k > ц$ у дативу једине није остварена у именици *мајка*, која је са неизмијењеним *k* забиљежена у При-

⁵ Све врсте пјесама из Записа највећим дијелом су десетерачке, у мањем броју осмерачке и деветерачке – све, осим лазаричких: готово је правило да се лазарице, које је на овом терену записао Јастребов, пјевају у стиховима од седам слогова. Интересантно да и у примјерима који се за објашњење лазарица и обичаја у дану Лазареве суботе дају у *Српском митолошком речнику*, поред десетерца: Коња спрема, коњ му подиграва, / седло меће, седло му се креће; и осмерца: Море, момче, младо момче, / како можеш сам да спијеш / у кревече без девојце; налазе и стихови од седам слогова: Сretoше се лазари. / Да ли да се побијев, / или да се разминев; гдје лик З. л. мн. презента на *-в* упућује на призренско-јужноморавско поријекло [Група аутора, 1970: 204–205].

⁶ Дијалекатски најпоузданији дио Записа представљају пјесме из Призренског Подгора. „Текстови забележени у градовима дијалекатски су непоузданији од оних који су записани у селима. У песмама из Призрена, али и оних из Пећи, има много преузетих песама из другог крајева. Овакво преузимање омогућено је већим присуством учитеља и свештеника у градским срединама. На лакше кориговање локалног језичког система утицала је и евентуална дијалекатска припадност записивача, посебно ако су били из средина са другачијом традиционалном културом и другачијом фолклорном традицијом“ [Младеновић, 2011: 294].

зренском Подгору⁷ – Матери прворожденнаго ребенка (106): Неје *мајки* босиљак / Но је *мајки* детенце; Матери двухъ сыновой (106): *Мајки* бела погача. Међутим, у истој области, и у истој лексеми, потврђена је палатализована основа (са преласком *к > ч*) у вокативу једнине – Ребенку вь люлькѣ (110): Оди, оди *мајчице*. Ипак, у придјеву *мајчин*, у једној пјесми о жетви у Призренском Подгору, изостао је процес палатализације: Еј овчаре! *Мајкин* поштаре! [Младеновић 2011: 301]. Иначе је у вокативу једнине прелазак *к > ч* у овим крајевима, у стиховима лазаричких пјесама, редован – Призренски Подгор: О *јуначе леваче!* (Парню-жениху, 109); Сретечка жупа: Бележ, бележ, *јуначе* (Парню, не сасватавашему ещо себѣ невѣсти, 113), Ој *скитниче* *путниче!* (Встрѣтившемуся на пути, 116).

Сугласничке групе

4. У областима у којима је Јастребов записао лазаричке пјесме изговор неких сугласничких група је нестабилан, односно оне се врло често упрошћавају испадањем првог или другог члана (зависно од положаја у ријечи) или се мијењају, као резултат асимилационих и дисимилационих процеса. Судбина неких секвенци прати се у текстовима пјесама, да би се ликови поредили са стањем у локалном говору.

Плозив + фрикатив

4.1. Познато је да су у многим говорима српског језика почетне консонантске скупине плозив + фрикатив престилизоване уклањањем првог члана (или на друге начине) – таква је, на примјер, иницијална секвенца *пи-*, која у било ком дијалекту ријетко остаје неизмијењена. Но, „други начини“ су у говорима сјеверне (косовско-ресавски тип) и јужне Метохије (призренско-јужноморавски) најчешћи – наиме, у цијелој области долази до африканизације (у Пећи са околином спорадично) *пи-* > *пч-*: пченица [Букумирић, 2003: 158, 166]; уз испадање почетног *п* и умекшавање изговора новонастале африкате *ч* у призренском говору (ч'еница, ч'енични) [Реметић, 1996: 424]. У Пећком крају је неизмијењена секвенца *пи-* најобичнија варијанта, а једино је у том лику лексема *пиеница* потврђена и у пјесмама записаним у јужној Метохији – лазаричкој из Сретечке жупе: Беличица *пиеница* (Хлѣбопашцу, 112), и у једној пјесми о жетви: Узвикнула бијела *пиеница* (177), гдје је атрибут преправљен уносом са другог терена ијекавског облика *бијела* [Младеновић, 2011: 301].

⁷ И сами лик са наставком *-и* у дативу је за овај говор нетипичан, јер тамо „датив доследно чува стари наставак *-е*: казуѣш оцу и мајке, мајке казаја“ [Реметић, 1996: 460–461].

Сонант + сонант

4.2. У народним говорима сугласничка скупина састављена од носних гласова *мн* тешко је одржива, а промјене могу ићи у два смјера – а) чешће, мијењање другог гласа (*мн* > *мл*); б) мијењање првог гласа *мн* > *вн* – у оба случаја, у резултату је смањење назалног елемента, као узрока овим процесима. Примјери из пјесама искључиво су везани за прилог *много*, при чему књижевни лик секвенце *мн* није поремећен, а примјери су из сваког краја Метохије, из којег лазаричке пјесме потичу – Пећ: *Многе* даре да спремиш (Невјестџ, 108); Призренски Подгор: *Много* ће ни зазрети (Невјесткамъ, 107), *Много* благо стекоше (Џловальникамъ, 109); Сретечка жупа: *Много* ти се надбира (без наслова, 110), Оће *много* да зазрев (При встрѣчѣ лазарицъ на путу съ таковыми же изъ другога села, 116). У пећком (и то само западно од Дрима) и призренском говору, напореда са књижевним, са подједнаком вјероватноћом, јављају се и ликови настали дисимилацијом – *мн* > *мл*: млѡго, млазѣйна/мнѡго [Букумирић, 2003: 167], млѡго, млозѣйна/мнѡго, мнѡги [Реметић, 1996: 425], док је у Сретечкој жупи процес разједначавања носних сугласника досљедно спроведен – редовно је *млого*, а нема *много* [Павловић, 1939: 13]. Процеси који у неким говорима доводе до промјене првог сонанта из секвенце – *мн* > *вн* у средини ријечи: *тавно*, *затавњело се*, као што се јавља у говору Сретечке жупе [Павловић, 1939: 124], у лазаричким пјесмама из ових крајева нијесу потврђени.

С друге стране, напореда са *мн* > *вн* у неким народним говорима се одвијају и асимилациони процеси са супротним резултатом *вн* > *мн*, који постоје у призренском говору: гламница, одамно, рамнина, дамно, дамњашињо; напореда са необичнијим непромијењеним ликовима: главница, главни, одавно [Реметић, 1996: 426]. У књижевном лику, ова група забиљежена је у једном стиху лазаричке пјесме из Призренског Подгора – Пјсња, обращенная къ хозяйину и хозяйкѣ: *Дивним даром дукатом* (106). Нешто јужније, у области Сретечке жупе, наводе се само регуларни ликови: равна, Равне Њиве [Павловић, 1939: 122].

Насупрот нестабилности сонантске групе *вн* у призренском говору стоји постојаност иницијалне секвенце од два сонанта *мл* (неочекивано с обзиром на укупне прилике у метохијским говорима гдје није необичан процес преласка *мл* > *мн*): млада, младос, младѣца, младожења [Реметић, 1996: 425]. Поред књижевних ликова у пећком говору су присутне асимилације по назалности *мл* > *мн*: мнѡд. мнѡда, мнѡђи, младожења / млѡд, млѡдеж, млѡдѣћи, мнѡђи [Букумирић, 2003: 163–164]. У лазаричким пјесмама из јужне Метохије нема колебања – редовно је сонантска група *мл* у књижевном лику (у пјесмама из Пећи немамо примјера којим бисмо могли судити о појави) – Призренски Подгор: Мори *млада* невесто! (Молодушкѣ, 107), Два се *млада* гледау / Још личнији *млад* јунак! (Новобрачнымъ, 107); Сретечка жупа: Два

се *млада* гледаја / *Млади* Ристо највише, / *А мла'иеста* најниже (Жениху и невістї, 114).

Сугласничка група *дн*

4.3. Ни судбином сугласничке групе *дн* народни говори и лазаричке пјесме записане на тим просторима не иду заједно. У народним говорима дентал *д* у овој сугласничкој групи није стабилан па се у мањој или већој мјери (зависно од говора до говора) губи – у Пећи спорадично: *бїне*, *зїено*, *запїане*, *јїнако*, *јїене*, *јїнога*, *сїнемо* [Букумирић, 2003: 170]; у призренском говору је елиминација пловива лексикализована и сведена на облике броја *један* (*јїнога*, *јїному*, *јїно*, *ниїена*, *свеїено*, *јїнако*, *јїну*), а ван ове категорије нема потврда за упрошћавање: *бїднеш*, *паднїала*, *огладнїеја*, *лїдно*, *јїдна* [Реметић, 1996: 432]. Изгледа да је испадање *д* најдосљедније спроведено у Сретечкој жупи: *бїне*, *јїна*, *отїдем*, *нијїдно* [Павловић, 1939: 124], мада је забиљежена и неизмијењена скупина у *надница*, а ту лексему, такође у књижевном лику, налазимо и у стиху пјесме из овог краја – Стољару (112): На дан ти је *надница*. Додуше, ова сугласничка група је, противно стању у сретечком говору, стабилна и у другим лазарицама записаним на овом подручју: И на *једно* хиљадо (Парню, не сосватавшему еше себѣ невісты, 113; По путу изъ одного села въ другое, 116); Да идемо *заједно*, / Да *паднемо* на *једно* (При встрїчї лазариць на путу съ таковими же изъ другаго села, 116). У лазарици Дївушкї еше несосватанной (113) толико је у узастопним стиховима учестала употреба облика броја *један* да се нестабилност изговора сугласничке групе *дн* код типичног говорника морала примјетити и забиљежити – а није: Ми за *једно* седосмо, / *Једна* веза везосмо, / *Једна* ткаља ткајесмо, / *Једна* плета плетосмо. Упрошћавање *дн > н* потврђено је од дијалектолога у пјесми из Сретечке жупе о одласку Св. Саве у манастир, гдје имамо облик вокатива у улози акузатива: сь'лте има *јено* сине Саво [Павловић, 1939: 162].

Сугласничке групе *жј*, *чј*

4.4. Из даље прошлости су језичке појаве везане за колебљивост у дистрибуцији сугласничких група *-жји*, *-жи*, *-жији* / *-чји*, *-чи*, *-чији*. Наслијеђено старо стање подразумијева лик у којем се сонант *ј* у додиру са овим предњонепчаним сугласницима (некада палаталним) губи – *божи*, *овчи*. Управо је ово стање потврђено у једној пјесми из Сретечке жупе: *Овче* поље широко (без наслова, 111). Ипак, обичнији је фонетизам са *жј* у свом саставу (< *жѣји*, *-а*, *е...*), и у говору и у лазаричким пјесмама: И без светло *оружје* (без наслова, 111) – из Сретечке жупе; Светло *оружје* доносив (105) – из Подрима, подручја између Пећи и Ђаковице. За књижевне дублете придјева, са двосложним рефлексом *-чији* (*божији*, *овчији*) у лазаричким пјесмама са територије на којој су забиљежене нема потврда.

Финалне сугласничке групе *-ст, -зд, -шт*

4.5. У консонантским групама *-ст, -зд, -шт* на крају ријечи артикулација финалних сугласника у већини говора српског језика често слаби или се потпуно губе – до редовног испадања крајњег сугласника (*брес, крс, несвес, приш, презриш, гроз*) долази и у говорима призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта. Међутим, у лазаричким пјесмама са овог подручја, ова у народним говорима лако препознатљива црта нема одјека: *Радост, радост*, Лазаре – и у Сретечкој жупи (110), и у Подриму (105). Пробијање дијалекатског лика налази се у другој врсти пјесама (и са другог терена – горњоморавски говор у сливу Биначке Мораве): То јесте *причес* у цркви [Младеновић, 2011: 299].

Да резимирамо: судбином сугласничких група лазаричке пјесме из Метохије не иду заједно са мјесним говорима краја гдје су записиване – оно што је у говорима потврђено описом дијалектолога, ријетко се налази у текстовима пјесама.

Плуралски форманти *-ов/-ев-*

5. Као и у књижевном језику, знатан број једносложних именица мушког рода, у областима из којих лазаричке пјесме у Записима потичу, добијају проширење *-ов/-ев-*, што потврђују и текстови пјесама (и са простора косовско-ресавског и призренско-тимочког дијалекта) – Пећ: Попуди ми *вукове* / Кроз те честе *лугове*! (Не обрученној дјвушке, 108); Призренски Подгор: Све *синове, банове* (Матери многих дјтей, 106); Сретечка жупа: Леп си пород родила / Све *синови – банови*. / А не ми су *банови*, / Теке ми су *синови* (Матери многих синовей и дочерей, 113–114). Међутим, употреба или изостављање инфикса погодна је могућност за организацију метрике стиха, што су и дијалектолози испитујући ове народне говоре примијетили – именица *двор* у једној свадбеној пјесми из Пећког краја напоредо се јавља у облицима са проширењем и без њега: *фал’йше ми свёкрове двёрðве* (село Драгољевац) / *кудише ми у свёкрове двóre* (село Бича) [Букумирић, 2003: 190]. Једнакост једнинске и множинске основе потврђена је и у тексту лазаричке пјесме из овог краја: Прођосмо ти кроз *дворе* (Невѣстѣ, 108); а колебљивост *дворови, дворове / двори, дворе* и у другим пјесмама са простора призренско-јужноморавског дијалекта – Призренски Подгор: Да пометем *дворове* (Невѣсткамъ, 107); А кметица у *дворе*, ој Лазаре (Пѣсня, обращенная къ хозяину и хозяйкѣ, 105); Сретечка жупа: Чији су ови *дворови?* / Краљеви су *дворови* (При входѣ въ домъ (111); Око Радич *дворови* (По пути изъ одного села въ другое, 115); Да пометем *дворове* (При встрѣчѣ лазариць на пути съ такими же изъ другога села, 116); Проз *дворе* ти прођоמו (Сосватанной

дѣвшкѣ, 113). Колебљивост у дистрибуцији *-ов/-ев-* показују и именице *дар* и *сто* – Пећ: Многе *даре* да спремиш (Невѣстѣ, 108); Кмет ми седи у *столе*, ој Лазаре! (Пјесня, обращенная къ хозяину и хозяйкѣ, 105); Да наредим *столове* (Невѣсткамъ, 107); Сретечка жупа: Везе плете *дарове* (Предъ первымъ домомъ, 111); Да ги готвиш *дарови* (Сосватанной дѣвшкѣ, 113). Дијалектолози наглашавају продорност плуралског форманта *-ов/-ев-* у призренском говору (реч'ови, котл'еве, Проц'оше и наше дьновѣ) [Реметић, 1996: 457]. Текстови пјесама, како смо видјели, показују другачију тенденцију – употребу некњижевног лика без проширења (*столи, дари, двори*).

Примјерима из лазаричких пјесама није се могла потврдити једна у метохијским говорима од дијалектолога доста наглашавана особина која се тиче репартиције инфикса *-ов/-ев-* – „наставак *-ов-* бележи се и у именица меких основа (бројови, чешљови)“ [Букумирић, 2003: 189]; „наставак *-ови* ширио се на рачун наставка *-еви*: кључови, краљови, нџо(в)и“ [Павловић, 1939: 167]; док једино у призренском говору „није примећено значајније нарушавање односа тзв. тврђих и меких основа“ [Реметић, 1996: 457], само што у номинативу множине напоредо долазе наставци *-е*: кошѣве ни празне, изашле му чѣрове; и *-и*: гњевѣви, И дарѣви мицке, дьновѣ, неговѣ реч'ови, синѣви гу одоше [Реметић, 1996: 454–455]; у Сретечкој жупи се, изгледа под македонским утицајем, потпуно усталио наставак *-и*.

Вокатив једине

6. У призренском говору, код именица мушког рода на сугласник, наставка *-у* је неупоредиво чешћи од наставка *-е* (без обзира на природу претходног сугласника): ајдѣку, анц'ѣлу, опанч'ару, момку, чѣвеку – и за такву репартицију у вокативу једине не зна ниједан српски говор [Реметић, 1996: 452, 462]. У лазаричким пјесмама из Призренског Подгора (према малом броју пронађених примјера) нема ни трага овој тенденцији – Портному (холостяку) –109: Дај ми *Боже*, што оћу!; Парню-жениху (109): О *јуначе леваче!*⁸. Интересантно, нешто јужније у Сретечкој жупи (мада се вокатив од многих ријечи у обичном говору не употребљава) у овом падежу наставка је *-е*: Данојле, јуначе, брате; чак и у примјерима гдје би према правилима књижевног језика требало да буде наставка *-у*: муже, учитеље, мише [Павловић, 1939: 161]. Један стих лазарице из овог краја потврђује стање у говору – Хлѣбопашцу (112): Еј, *ратаје, ратаје!* (ова лексема у лику са *-е* наводи се и у монографији о говору Сретечке жупе – стр. 161). Осим овог стиха потврде за наставка *-е* у лазаричким пјесмама у складу су са

⁸ У једној пјесми везаној за паганског бога Додола, забиљеженој у Призренском Подгору на турском језику, сачуван је у усклику „Де море *Додоле*“ српски вокативни облик [Младеновић, 2011: 297]; али и у овом примјеру са наставком *-е*.

правилима књижевног језика – Парню, не сосватавшему еще себѣ невѣсты (113): Бележ, бележ, *јуначе!*; Встрѣтившемуся на пути (116): Ој *скитниче, путниче!*; Портному (112): Дај ми, *Боже*, што хоћу⁹. Без обзира на тенденције у мјесним говорима Призрена и Сретечке жупе имена на *p* увијек су у лику са финалним *-e* (нормално је што је у овој врсти пјесама обраћање Лазару, кипарском архиепископу којег је Исус васкрсао из гроба, најчешће; а препознају се и клишетирани стихови упућени њему) – Призренски Подгор: Обрни се *Лазаре*, ој *Лазаре!* (Матери двухъ сыновей, 106); Еј *мајсторе, мајсторе!* (Столяру, 112); Сретечка жупа: Радост, радост, *Лазаре* (без наслова, 110); Ожењај се *Лазаре!* (без наслова, 111); Ој, *Лазаре, Лазаре!* / Обрѣјај се, *Лазаре!* (При входѣ въ домъ, 112).

Једнакост фонетског лика вокатива и номинатива једнине¹⁰ код именица мушког рода на сугласник не може се потврдити ниједним примјером из лазаричких пјесама, али је нађена у једном стиху код именица на *-a* у Сретечкој жупи – Портному (112): Ој *терзија делија!* Више је примјера синкретизма у свадбеним пјесмама из Призренског Подгора за лексему *мома*: Одвој се *мома* од рода / Одвој се *мома* од браћу / Одвој се *мома* од сестре [Младеновић, 2011: 302]. Иначе је у народним говорима Метохије у случајевима типа: аго, бабо, газдо, господѣо, мамо, тетко, ујно, ч'ич'о... вокал *-o* у вокативу скоро обавезан [Реметић, 1996: 462–463]; што је, лексемом *госпођа*, потврђено у стиховима лазарица из Призренског Подгора: О Јерино *госпођо!* (Матери многихъ дѣтей, 106) и Сретечке жупе: Ој, Јерино *госпођо!* (Матери многихъ сыновей и дочерей, 113). Исти ови примјери показују и обичност наставка *-o* код женских имена, као и у мјесним говорима из којих ове лазарице потичу – „у Призрену се само изузетно може чути вокатив једнак облику номинатива, и то углавном код имена: Марија, дик се; Мори, Даница, сину ми побѣгла жена. (...) Међутим, од именица на *-ица* чест је и вокатив на *-o*: алосницо, баницо, гњидавицо, натемницо“ [Реметић, 1996,

⁹ У неким другим врстама пјесама (епским, жетелачким...) које се пјевају у различитим приликама – и у Призренском Подгору и у Сретечкој жупи – Јастребов је забиљежио преузети, за народни говор нетипични вокативни облик за номинатив (према обрасцу српске народне поезије, који је њему, или другом записивачу, као начин обликовања десетерачког стиха у Вуковим збиркама, свакако био познат) – и са правилном репартицијом наставака *-el-* у: Вино пије *Краљевићу* Марко, Шенлук чини *царе Сулејмане*, Говори му *царе Сулејмане*, Један бјеше *Краљевићу* Марко; и у жетелачкој пјесми из Призренског Подгора: Дочуја гу Јован *домаћине* [Младеновић, 2011: 295, 296, 301, 303]. Испитивач говора Сретечке жупе истиче како у пјесми о одласку Св. Саве у манастир облик вокатива врши службу номинатива: Он с' учини *црни калуђере*, при чему се ова лексема може понашати и као именица *a*-основа: Мичи ми се, *црна калуђеро* [Павловић, 1939: 162].

¹⁰ Код именица мушког и средњег рода на *-o/-e* (обично су у питању хипокористике) у лазаричким пјесмама једнакост номинатива и вокатива је редовна (примјери су из Сретечке жупе): Сам се, *синко*, женио! (без наслова, 110; По пути изъ одного села въ другое, 116); Ој *сунченце, сунченце!* (Беременной женщины, 114); Ој ти дете *паунче!* (Дѣтямъ вообще, 115).

463]; који у пјесмама из Призренског Подгора није потврђен, него само наставак *-е: Јетрвице китице!* / *Јетрвице* још боље (Невјсткамъ, 107); Оди, оди *мајчице* (Ребенку вѣ люлькѣ, 110). Углавном је вокатив јединине код именица на *-а* регуларан – Призренски Подгор: Ево, *мајко*, одмена (Матери двухъ сыновей, 106); Оди, оди *девојко* (Матери многихъ дѣтей, 106); Мори млада *невесто!* (Молодушкѣ, 107); Што га *мајко*, не жениш? (Холостому, 107); Ој *девојко*, *милојко!* (Еще пѣсня невѣстѣ, 108); Сретечка жупа: Жени мене *мајко* ле! (без наслова, 110); Пођи, дођи *девојко!* (Парню, не сосватавшему еще себѣ невѣсты, 113); Жени мене *мајко* ле / Сам сам *мајко* надбрао (По пути изъ одного села вѣ другое, 116).

Морфолошко-синтаксичке особености падежних облика

7. Познато је, на територији на којој је Јастребов записивао пјесме, у флексији је дошло до знатне анализације (са свођењем флексије на номинатив и општи падеж), изузев у Пећи и околини (у говорима косовско-ресавског типа), гдје је именска флексија релативно добро опстала у оба броја, што потврђује и оскудан материјал лазаричких пјесама из овог краја: Попуди ми *вукове* / Кроз те честе *лугове* / Имам *косе* дугачке / Оће ми се заденут / На две ките раките (...) Прођосмо ти кроз *дворе* / Видосмо ти *свекрву* / Многе *даре* да спремиш [Младеновић 2011: 300]. Но, овако на брзину саопштене карактеристике дефлексије јужнометохијских говора нијесу једнодимензионалне и сасвим просте. Тако на примјер „призренска дефлексија стоји на некој врсти средокраће између прогресивних и староштокавских говорних типова. У основи аналитичку дефлексију карактерише практично потпуна очуваност датива на свим нивоима, а ни прилике са генитивом, и не само са њим, бар понегде, тешко се могу тумачити утицајем књижевног језика или, пак, суседних прогресивнијих говора“ [Реметић, 1996: 447]. Иако је свођење падежних облика обухватило и сретечки говор, ипак поред облика „*casus rectus* и *casus obliquus generallis* имамо и датив, поред остатака других падежних облика, па према томе и употреба предлога за падежне облике развијена је у релативно мањој мери“ [Павловић, 1939: 157].

Такође, у низу пјесама срећу се и други флексивни падежни облици. Да ли је у тим пјесмама дошло до прилагођавања текстова збирке пјесама са других терена (сродних говора, или чак и новоштокавских – Вукове су збирке биле већ увелико познате), или се пронађена црта може чути и у мјесном говору, није увијек јасно. Некада се дијалекатски запис дјелимично прилагођава, а некад у потпуности књижевном језику – наводимо понеки изразитији примјер – Призренски Подгор: Кмет ми седи у *столе*, ој Лазаре! А кметица у *дворе*, ој Лазаре! / *Кмету* шије кошуљу / Са сребрном *иглицом*, / С’ позлаћеним *кончићем*, / Дивним *даром дукатом*, Позлаћеним *шестаком*,

Црвеником *јабуком* (Пісня, обращенная къ хозяину и хозяйкѣ, 105); Сретечка жупа: Помоз *Богом* у кући! / Да дарује *Лазара* / Дивним *даром дукатом* / И пребелом *царицом* / И црвеном *здравицом* (При входѣ въ домъ (111–112). Нема сумње, овдје су у питању облици који су изван стихова пјесама доживјели аналитизацију¹¹.

Замјенички систем

8. У областима у којима је Јастребов записивао, или из којих потичу лазаричке пјесме, замјенички систем нуди обиље дијалекатске грађе. Колико је разних варијанти из народних говора преточено у пјесмама, које би потврдиле њену аутентичност, свакако је најважније питање.

8.1. У једнини личних замјеница 1. и 2. лица јужнометохијски говори разликују номинатив, општи падеж и датив, с тим да је, због синкретизма ликових датива и ОП, број наглашених облика ових замјеница сведен на два (*ја – мене, ти – тебе*): *мене дадоше паре, ни сас мене неч’е у Приштину, седи туј при мене / не тебе ништо не дава, Не те давам тебе, дошла и она сас тебе, а по тебе сви ги попуваше* [Реметић, 1996: 483–484]; *тебе ћу кажем а не онајему, при себе, по себе* [Павловић, 1939: 171]. А повратна замјеница сваког лица у свим падежима зна само за један пуни облик – *себе*. Сјевернометохијски говори косовско-ресавског типа имају синкретизоване облике Г-Д-А-Л једнине на -е: *мене е слава, тебе ћу да кажем, немаше ништа на себе* [Букумирић, 2003: 220]; а ова појава је у народним говорима српског језика знатно ширег домаћаја од ових простора. Стање у дијалектима потврђено је у стиховима лазарица – и из Призренског Подгора: *Ево тебе одмена* (Ребенку въ люлькѣ – 110); и Сретечке жупе: *Тебе ваља вечера* (Встрѣтившемуся на пути – 116); *Тебе ваља вечера* (Турку – 115). Међутим, у једном стиху употребљен је лик књижевног језика: *Она теби ковала* (Сосватанной дѣвушкѣ – 113); и то у пјесми која ван овог стиха доста добро одражава локални сретечки дијалекатски тип: *Увиде не свекрва / Да ги готвиш дарови*.

Удвајање пуних и краћих форми 1. и 2. лица једнине типична је особи на говора околине Призрена и Сретечке жупе (*мене/тебе + ми/ти*): *а мене моје мајка ми рекла, реч’е ми мене, да ми бидне мене готово / да ти кажем тебе, да ти па даде тебе дѣван, Што ти казаја тебе ч’овек* [Реметић, 1996: 482]; *мене да ми дадеш, мене ми дадоа, тебе ћу ти кажем, тебе ти је писано* [Павловић, 1939: 171]. Од повратне замјенице сваког лица у призренском говору се употребљава дативска енклитика *си*: *Море пл’еј си рабѣту, Благо*

¹¹ Морфолошко-синтаксичке особености падежних облика подробно смо разматрали у помињаном раду: Деклинациони облици именица у лазаричким пјесмама, који смо презентовали на међународном скупу у Софији.

си га н'ојзи што гу има [Реметић, 1996: 487]; и правет си грат [Павловић, 1939: 171]. Мање је учесталости, али удвојена замјеница се употребљава и у говорима сјеверне Метохије: *тѣбе ти сѣстра љмрала, тѣбе ти зима, мѣне ми се уфатило* [Букумирић, 2003: 220]. Лазаричке пјесме из ових области ниједним стихом не потврђују стање у народном говору – ритам стиха прилагођен је књижевном језику са правилном употребом само једне замјенице у дативу – Призренски Подгор: *Кмет ми седи у столе* (Пјсња, обращенная къ хозяину и хозяйкѣ, 105); *Да ми чешљаш перчин мој* (Матери многихъ дѣтей, 106); *Занинај ми детенце* (Невѣсткамъ, 107); *Подигни ми венчицу / Да ми видиш веђицу* (Молодушкѣ, 107); *Дај ми Боже, што оћу!* – Портному (холостяку), 109; *Сретечка жупа – Војска ти се прибира / Много ти се надбира* (без наслова 1, 110); *Дај ми, Боже, што хоћу* (Портному, 112); *Поручи ти, наручи / Ковала ти злат' прстен / На прстен ти ковала* (Сосватанной дѣвушкѣ, 113); *Цел ти душа мирише!* (Турку, 115); *Кмет ми шета кроз село* (Сельскому старостѣ, 115). У једној другој врсти пјесама, Песми о одласку св. Саве у манастир ова је појава из народног говора Сретечке жупе потврђена: манастир *мене ми омилев*. Мјесто енклитике у сретечком говору много је слободније од правила књижевног језика – може бити и на почетку реченице: *му идеш гости* [Павловић, 1939: 172], такав ритам реченице сретечког говора јавља се у лазаричкој пјесми Матери многихъ сыновей и дочерей (114): *А не ми су банови, Теке ми су синови. / А не ми су јелчице, / Теке ми су ћерчице*.

Удвајање пуних и краћих форми 1. и 2. лица јединине обично је и у акузативу (и општем падежу у функцији генитива и акузатива): и мѣне ме помáже, она ме зна мѣне, вѣде ме мѣне; *Не те гл'ѣда тѣбе* [Реметић, 1996: 483–484]; *мѣне не ме узима, а и мене да ме обучеш, тѣбе да те пита́м, тебе ћу те чувам* [Павловић, 1939: 171]. Стихови лазарица нијесу потврдили ову типичну појаву народних говора, а књижевни акузатив налазимо у Сретечкој жупи у клишетираној конструкцији „Жени мене мајко ле“ у лазаричким пјесмама: без наслова 1 (110) и По путу изъ одного села въ другое (115).

8.2. И код замјенице трећег лица јединине за мушки и средњи род често је удвајање пуних и краћих форми (*њѣга + га / њему + му*)¹² – и у дативу, и у општем падежу: *Нему да му дадем, Њему ни́кој неч'е му помогне, па да га слуша́л'е њѣга* [Реметић, 1996: 485]; *бив му слуга њему* [Павловић, 1939: 172]. Ни ова појава нема одраза у лазаричким пјесмама, у којима се јавља један замјенички облик, тј. енклитике *га, му* – Призренски Подгор: *Повија га, развија* (Матери перворожденнаго ребенка, 106); *Што га мајко, не жениш?* (Холостому, 107); *Па га прати на војску* (Ребенку въ люлькѣ, 110); *Сретечка жупа: Да му чешљаш перчина / И да му га уплетеш* (Парню, не сосватавшему еще себѣ невѣсты, 113); *Видо ти га у пазар* (Беременной женщи́нѣ, 114).

¹² У ствари, у питању је удвајање објекта, због чега се често удвајају именице и замјенице: *Обеси́ла му биса́ге му́жу; А Ру́са га истера́ше, Да́ла му ка́ву ч'ове́ку* [Реметић, 1996: 485].

Општи падеж је у народним говорима у лику *њега*, и другим фонетским варијантама ове замјенице, које одређује неједнака судбина сонанта *њ* у метохијским говорима: па смо се смејал'е сас н'ега, седи пред н'ега, И он седи према нега тако [Реметић 1996: 485]. Међутим, књижевни лик се у стиховима лазарице из Сретечке жупе јавља и у најотпорнијем падежу – у инструменталу: Пред *њим* овчвар засвира (без наслова 3 – 111). Разлог изостављања финалног вокала *а* у стиху пјесме из Сретечке жупе: Кроз *њег* стадо големо (без наслова 3–111) је метрика стиха, тј. успостављање седмерца. „У призренском говору су истоветни једински облици (разуме се са изузетком номинатива) заменице трећег лица за мушки и средњи род“ [Реметић, 1996: 484]; док у сретечком говору номинатив једнине средњег рода гласи *оное*, што се није могло пронаћи у лазаричким пјесмама из ове области.

8.3. У призренском говору дативска и акузативна енклитика замјенице женског рода једнине редовно гласи *гу*: плач'е гу муж, Имала брата умреја гу, Старео гу дете мудро је, И она остаде при сесте гу, Братњево гу девојч'е се запросило / видела сам гу брата, несам гу питала, а он истепај гу, Он гу је издаја, И гу насновем и гу израдим, донеси гу лутку [Реметић 1996: 485–486]. Наравно, и удвајањем енклитичког и пуног облика замјенице (*гу* + јужноморавски дативски облик *њојзи*, или млађе *њој*; *њу* у акузативу): Крушке *њојзи* да гу даш, Руке гу несам видела *њојзи*, *њој* гу каже, Млада гу дарује н'у; и удвајањем именице и замјенице: Он више ракију не гу тура у уста [Реметић, 1996: 485–486]. Енклитику *гу* из призренског говора, не можемо потврдити у стиховима лазарице, али се јавља у пјесми која се пјева у сусрет просиоцима (приликом вјеридбе) – Санак ми снила девојка, у којој се осјећају резултати све снажнијег уплитања књижевног језика у дијалекатски систем, али се у једном стиху пробија локални за Призрен карактеристични облик замјеничке енклитике *гу*: Па *гу* казује мајчица [Младеновић, 2011: 296]. *Гу* је једини енклитички облик и у Призренском Подгору, што није потврђено у лазаричким пјесмама из овог краја – у невеликом броју стихова које имамо за ову врсту пјесама у Записима И. С. Јастребова употребељено је књижевно *јој* у дативу: Игла *јој* се искрши, / Конац *јој* се замрси (Пјсня, обращенная къ хозяину и хозяйкѣ, 105). Ипак, неке друге врсте у овој збирци илуструју прави подгорски дијалекатски тип – таква је „ђурђевданска песма, која се пева док се девојке љуљају на љуљашци ('се нишав на нишалку'): Татко ће *гу* капу купи, лељо! / Братко ће *гу* папуче купи, лељо! Сестра ће *гу* венац ниже, лељо – обичај и песма били су живи до краја деведесетих година, кад сам исту песму забележио у Мусутишту“ [Младеновић, 2011: 301]. И једна жетелачка пјесма добро одражава подгорски дијалекатски тип: Дочуја *гу* Јован домаћине [Младеновић, 2011: 301].

Енклитички облик *гу* у Сретечкој жупи је потврђен у пјесми о одласку св. Саве у манастир, а немамо примјера из лазаричких: запресија и *гу* испро-

сија [Павловић, 1939: 13–14], али су прилике са енклитикама ове замјенице у овој области она много сложеније¹³ – и номинатив једнине замјенице 3. л. јд. женског рода гласи *онаа*.

На цијелој територији Метохије – ни у лазаричким пјесмама, ни у народним говорима, није потврђен замјенички облик *њум(а)*, који није необичан у јужноморавском дијалекту, а у јужнометохијским говорима нема ни облика *ју*, који је на сјеверу Метохије једина дативска и акузативна енклитика замјенице *она*: *дāдū ју пāре, тūри ју пр̄стен, јā сам ју сѣстра / да ми ју дāш, нѣсам ју вйдела* [Букумирић, 2003: 223].

8.4. Стари енклитички облици замјеница *ми, ви – ни, ви* (датив)/*не, ве* (акузатив, општи падеж) карактеришу дијалекатске типове области јужне Метохије у којима су лазаричке пјесме записиване – чак су у дативу и акузативу доминантне и у метохијским говорима косовско-ресавског типа¹⁴. Енклитике *ни, ви* у дативу / *не, ве* у општем падежу најчешће су варијанте у говорима Призрена и околине: *Пофал’ил’е ни се да ни купу’јѣф пūшке, ч’е дōце он па ч’е ни по’е, И нāше врāта су ви отворѣне, Штō да ви згōтовим за рўч’ек? // Йма л’и не достйна да крѣнемо, ймам да ве погубим; Йдите по’рано зе ч’е уфāти нōч’*. Паралелно са дијалекатским, као много необичнија варијанта, употребљавају се и књижевне – *нама, вама/нас, вас*: *нāма не дāва нйкој нйшто, Вāма л’и је што дōбро уч’инйја / Нйкој нас не вол’и, И вās оглōбише. Удвајање енклитичког и пуног облика у духу је ритма реченице призренско-тимочких говора: нāма ни бйја којшйја, што ни уч’ини бре нāма, а бре кўпи ни и нāма, Не ги ви купувāја вāма, да гу кўпи вāма / Ослободйше не нас Енгл’ѣзи, Они не не гл’ѣдаф нас, а вас викал’е л’и ве на веч’ѣру* [Реметић, 1996: 483–484]. Једна лазаричка пјесма из Призренског Подгора потврђује дативску енклитику замјенице 1. л. множине *ни*: *Мало ће ни постојат / Много ће ни зазрети* (Невѣсткамъ, 107).

У Сретечкој жупи код личних замјеница 1. и 2. л. множине имамо дублетне облике и у номинативу: *ми–мие, ви–вие*. Као дијалекатски маркантне особине у дат. пл. јесу ненаглашени облици *ни, ви*: да ни кажеш, Бог да ни чува вѣра и зāкон; нāздравње ви кава, добре смо ви дошле; а у акузативу *не, ве*: тāтко не одведе, тај не упрōпастив, мољим ве, не ве нāучи. Наглашени облици – и у дативу, и у акузативу – веома су ријетки [Павловић, 1939:

¹³ У дат. једн. женског рода јавља се *ги* као обичније: *калакōнцура ги рекла, само обукло ги нашле – али и је: кажи је, затим њојзи, а не њејзи, ређе и ву*, као наносни елеменат: не ву дōстало жйто, миш ву не даде. У акуз. једн. ж. рода употребљава се *гу*, али све више продире ново *ја*: Он гу проси, Запрōсиа и гу испрōсиа; одвеле ја код цара, тај што ће ја купи [Павловић, 1939: 172].

¹⁴ Облици за множину *ни, ви, не, ве*, добро су сачувани и у говорима сјеверне Метохије, тако да још не уступају мјесто новим: нйко ни не долāзи, дѣца су ни некр̄шћена, нйко не не дйрā, ўфати не мрāк, сѣло ви изгорѣло, па ви нйшта рōдит нѣће, да ве чѣкамо, зовѣ ве сўд [Букумирић, 2003: 221–222].

172–173]. У лазаричкој пјесми из ове области јавља се енклитички акузатив – *не*: Увиде *не* свекрва (Сосватанной дѣвушкѣ, 113); у другој врсти пјесама у Записима потврђен је и енклитички датив – *ни*: Дођи *ни*, сестро, дођи *ни*! [Младеновић, 2011: 303].

8.5 Множина замјеница трећег лица *они*, *оне*, *она* у призренској говорној зони сведена је на један енклитички облик – и у дативу и у општем падежу једино је *ги*: овај *ги* суди, Тема децама маи *ги* рано умре, А њима децама мајстор *ги* је Ч’еда / нема *ги* тујке, утепаше *ги*, Узни *ги* и отнеси *ги*, ја л’и сам *ги* родила, истера *ги* н’и [Реметић, 1996: 486]. У пјесми Сестра брата на сунце дозива среће се локална енклитика *ги*: Наши ће *ги* двори причекати; а јавља се и у једниј жетелачкој пјесми из оближњег Призренског Подгора: Па *ги* тури у голему ниву [Младеновић, 2011: 296, 301]. Сличне су прилике и у Сретечкој жупи: дадоше *ги* вино, она *ги* је мајка, да *ги* кажујем / ће *ги* допраји, да *ги* узне, да *ги* зберемо [Павловић, 1939: 173]; што потврђују и лазаричке пјесме с овог подручја: Да *ги* готвиш дарови (Сосватанной дѣвушкѣ, 113); Игле *ги* се искришија, / Конци *ги* се кинеја, / Руке *ги* се потеја (Сельскому старостѣ, 115).

8.6. Фонетски лик именичке замјенице *ко* – *кој* (и у сложеним са *кој*: *никој*, *некој*), који је маркантна особина говора јужне Метохије, и много је ширег домаћаја на територији призренско-тимочког дијалекта, једва да је у лазаричким пјесмама са овог простора икако употријебљен – Сретечка жупа: *Кој* по више, *кој* ниже (Жениху и невѣстѣ, 114). У говорима призренске зоне од два књижевна лика упитне и односне замјенице *што/шта* у употреби је само индеклинабилни замјенички облик што (и у замјеницама сложеним са *што*: *нешто*, *ништо*) [Реметић, 1996: 487]. И у Сретечкој жупи ова се замјеница употребљава скоро искључиво у номинативу јединине, и то најчешће у варијанти *што*: а што ми је гáјле за царева ћерка, оно што је гóлемо; иако ни *шта* није непознато: шта у шу́ма иде – у ку́ћа глѣда [Павловић, 1939: 176]. Ова би се карактеристика говора јужне Метохије могла сматрати дистинктивном према сјеверној гдје се, у номинативу, а у великој мјери и акузативу, јавља варијанта *шта*: шта́ ће сирѣма, шта́ кад нѣмаш л’еба / шта́ је ко́ донесивáо, шта́ ђте ђни, нѣти шта́ прѣча; док лик замјенице *што* углавном чува њено релативно значење: онђ што се држáло, ручѣца што се држѣи, преко срѣде што удáра [Букумирић, 2003: 225–226]. Стање у јужној Метохији добро одражају лазаричке пјесме, као што су клишетирани стихови из Призренског Подгора: Дај ми Боже, *што* оћу! – Портному (холостяку), 109; *Што* остаде од ведра – Цѣловальникамъ, 109; и Сретечке жупе: Дај ми, Боже, *што* хоћу – Портному, 112.

8.7. Замјеница *чији* у Сретечкој жупи гласи *чиј*, међутим, лазаричка пјесма из ове области При входѣ вь домъ прилагођена је књижевном језику:

Чију су ови дворови? (111), при чему је уобичајен број од седам слогова, противно ритму лазарица, повећан за један. Зато сматрамо да је овај стих изворно био у дијалекатском лику *чиј*, употријебљен тако у типичном стиху лазарица седмерцу.

Придјиви Придјевски вид

9. Као уопште у говорима призренско-тимочке зоне и у јужноморавско-косовском типу неодређени вид доминира – дакле, форма неодређеног вида у номинативу једнине мушког рода потискује облик одређеног вида, чак и у оним случајевима где је одређеност очигледна и гдје сам придјев може имати и облик одређеног вида: *чѣкала цев ноћ, на стар пут, бив прв на војска*. Код извјесног броја придјева, врло често употребљаваних, у Сретечкој жупи имамо само номинатив неодређеног вида: *голем, дѣлек, добар*; неодређени вид је обичнији код придјева на *-ат, -аст*: *брѣдат, главурат, крилат*; или имају само неодређени вид, као придјеви на *-ит*: *брѣговит, кишовит*; на *-к* и *-н*: *низок, сладок, болен, глѣден, дужен, жалосен* [Павловић, 1939: 177]. У призренској говорној зони, „о степену уопштавања облика неодређеног вида сведочи колебање у примерима типа *десни, данашњи, кадашњи, пазарни, покојни, главни, дежурни*: *Пѣсул’ је вујгодишњѣ, годишањ пѣзар, што је бија отас главан, пазѣрен дѣн, дежуран бија, има рѣзан ѣнарод, И покојан ѳтац ме тражѣше* [Реметић 1996: 476–477]. Придјев је неодређеног вида и у лазаричкој пјесми из Призренског Подгора: *Још личнији млад јунак!* (Новобрачнимъ, 107); а у лазарици из Сретечке жупе овај исти придјев је одређеног вида: *Млади Ристо највише (Жениху и невѣстѣ, 114)*. Очувани трагови одређеног вида могу се наћи у неким клишетираним, отпорним фразама: на *вѣлики пос*.

И *cas. obl. gen.*, и у остацима флексивних облика у зависним падежима, среће се придјев у неодређеном виду: *сѣс голем стап, од гѳспѳцка рода*; који је потврђен и у стиховима лазарица из Призренског Подгора: *Чиста злата не нађо’* (Парню-жениху, 110), и Сретечке жупе: *Ситна свитца крољаше / Црна-ока девојка / Бѣла лика Јаглика* (Портному, 112); и другим врстама пјесама у Записима из Моравског краја (околина Гњилана): *добра коња однесе* [Младеновић, 2011: 298]. Уз именице које означавају жива бића у Сретечкој жупи често долази придјев одређеног вида с дублетним наставком *-ога/-ега*: *сѣс бѣлога коња, бѳсога чѳека*, при чему се наставак *-ога* осјећа живљим и потискује *-ега*, тако да има више примјера са дублетима: *задњѣга-задњѳга, зимњѣга-зимњѳга*. У остацима синкретичког датива наставак је *-ому*: *старому чѳеку* [Павловић, 1939: 178–179]. У говорима сјеверне Метохије, који су косовско-ресавског типа, разлике између облика одређеног и неодређеног

вида су потпуно елиминисане, јер су непознати облици зависних падежа неодређеног вида [Букумирић, 2003: 236].

Поређење придјева

10. У дијалекатској зони Призрена и околине компарација је у основи аналитичка – компаратив (*no* + *позитив*): Пóарно би бíло тóј, дáла побóгáтејзи от сéбе, Твóја пуцáл'ка пó је гласовíта зе њíна, Ѐма л'и пóгол'ема мýка од бóл'ес? Сйн му па пó не'е гостол'убиф, Пóгус кач'áмак пó 'е дóбар, Брáт му бíја понаопáчан зе óн; суперлатив (*нај* + *позитив*): нáјбогат бéше, Вáша је нáјбогáта зéмња, нáјвél'ико, нáјгáдно мéсто, нáјдивл'а је мáч'ка, јéна нáјстара бíла, От кóзе мéсо нáјслатко је [Реметић, 1996: 478]. Ипак, од сасвим ограниченог броја придјева, могу се јавити синтетички компаратив и суперлатив¹⁵, какав се налази у једном стиху лазаричке пјесме из Призренског Подгора: *Још личнији млад јунак!* (Новобрачњимъ, 107).

Синтетички компаратив и суперлатив јавља се и у лазарицама из Сретечке жупе, у области гдје се у народном говору такође за поређење употребљавају предмети *no* и *нај* – пóголем, пóдалека, пóимућно, пóјак, пóмасна, пóмлад, пóстар, нáјбогат, нáјверна, нáјдобра, нáјстар [Павловић, 1939: 179]: *Где се браћа држеја, / Јетрвице још боље* (При встрíч'и лазарицъ на пути сь таковыми же изь другога села, 116). Лазаричка пјесма Жениху и нев'стí (114): *Два се млада гледаја / Кој no више, кој ниже. / Млади Ристо највише, / А мла'иеста најниже* је, због честе употребе компаратива и суперлатива, погодна за анализу степена поређења. Међу нетипичним синтетичким ликовима само један подсећа на аналитизам, на једину могућност у говорима краја у којем је ова пјесма записана – *Кој no више, кој ниже*; гдје се употреба предметка *no* може објашњавати и метриком стиха, тј. успостављањем седмерца (и написано је одвојено).

Да је аналитичка компарација (*no* + *позитив*, *нај* + *позитив*) у говори-ма јужне Метохије, и цијеле призренско-тимочке дијалекатске зоне, општа карактеристика доказ је у свакодневном говору веома често поређење других врста ријечи, гдје се поредбени степени добијају на исти начин као код придјева: *Мí ч'е доцнемо пóпосл'е, да прóдне пóозгор, Прéко Пáштрик пó је низбрдно / Од нéга пó господíна нéма у нас, овдéка је позаветрíна, От*

¹⁵ Синтетички компаратив од придјева *стар* и *млад*, бројношћу превазилазе све остале случајеве узете заједно. Уз то, предметак *no* и позитив често су раздвојени неким енклитичким, како замјеничким тако и глаголским обликом: Ово је стареј, млац'еј ми је у војску, Тáј млац'еј пó ми је добар зе стареј, Млац'еја гу ч'ерка запросéна, Тóј млац'ејо дéте натéмник је, млац'и брáт, Удаде ми се старéо девóјч'е / Нáјмлац'еј сйн гу је нáјдобар, оженíсмо нáјмлац'ејога сíна, ч'ерка нáјмлац'а, нáјстарéјо дéте [Реметић, 1996: 477–478]. И у Сретечкој жупи, као индиректни траг утицаја некадашње компарације, могао би се сматрати дублетни облик *старејко* поред *старајко* [Павловић, 1939: 179].

нега покатил' а ч'овека нема, тујке бeше по ладовина, стиц ми је помајстор, / Њојно јел' еч' е мене по бегенису'е, Дубово дрво под' жи жар, Она по милу'је твоју снау зе своју, и ја тој највол' им [Реметић 1996: 479]; по-ајдук, по-газда, по-враг, по-крвник [Павловић 1939: 180]. Међутим, у Сретечкој жупи *нај* се обично не употребљава уз именице – један од ријетких случајева јесте *најгазда*; уз глаголе се никако не може употребити *нај*.

Аналитичка компарација карактерише и говоре сјеверне Метохије – наравно, у много мањем степену од призренско-тимочких. Иако је синтетичка неупоредиво присутнија ни аналитизам није необичан – и код придјева: по вел'ик, по висок је бијо, она по дебела, по дивл'и, по јаки, по суво; и код других врста ријечи: по газда, по сирџма, по је опасно, најсвој, највол'имо, ђни су најтешко бил'и [Букумирић, 2003: 238–239].

11. Пратећи одређене фонетске и морфосинтаксичке карактеристике језика лазаричких пјесама у Записима Ивана Степановича Јастребова (покретни вокали, судбина неких сугласничких група, систем замјеница, особине придјева...) код великог броја тешко се може одредити крај из којег потичу. Нема много пјесама које потврђују стање у локалном говору, већ се у високом степену осјећају резултати све снажнијег уплитања књижевног језика у изворни дијалекатски систем или се у њима налази низ неаутохтоних црта, преузетих из других дијалекатских система, или због интервенција записивача и сл. Срећом, у готово свим пјесмама појави се по неки изворни дијалекатски лик који чува језик и обичаје родног мјеста лазарице, а који је препознат и протумачен у истраживањима поузданих дијалектолога, на која смо се и ми у овом раду, поредећи њихову грађу из народног говора са језичким карактеристикама лазарица, ослањали.

Литература

- Букумирић, 2003: Милета Букумирић, *Говори сјеверне Метохије*. Београд: СДЗБ Л, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.
- Група аутора, 1970: Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.
- Јастребов, 1886: Иван Степанович Јастребов, *Обичаи и пјесни турецкихъ сербовъ* (въ Призрѣнїѣ, Ипекѣ, Моравѣ и Дибрѣ). Из путевыхъ записокъ. Санкт Петербург: Типографія В. С. Балашева.
- Младеновић, 2011: Радивоје Младеновић, *Језик дијалекта и дијалекатски језик у записима Ивана Степановича Јастребова*. Крагујевац: ФИЛУМ, Српски језик, књижевност, уметност, Зборник радова са V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29–30. X 2010), Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности, Књига 1, 289–306.

- Павловић, 1939: Миливој Павловић, *Говор Сретечке жупе*. Београд: СДЗб VIII, Српска краљевска академија.
- Реметић, 1996: Слободан Реметић, *Српски призренски говор I (гласови и облици)*. Београд: СДЗб XLII, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 319-614.
- Станојчић – Поповић, 1992: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика*, Друго издање. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника.

Miodrag V. Jovanović

THE FEATURES OF FOLK LANGUAGE IN THE LAZARICE SONGS IN THE BOOK “ОБИЧАИ И ПЃСНИ ТУРЕЦКИХЪ СЕРБОВЪ” BY IVAN STEPANOVIĆ JASTREBOV

Summary

The book “Обичаи и пјсни турецкихъ сербовъ” written by the Russian diplomat, scientists, and historian Ivan Stepanovič Jastrebov, to whom the Serbian nation is much indebted for all he did during his stay in office in Prizren – on two different occasions, between 1870 and 1886 – is primarily a monograph of the ethnographic type. The texts of 500 songs – intact or just parts of them, mostly written in the decasyllabic poetic meter, or to a lesser extent, the octosyllabic, nonasyllabic or even heptasyllabic meter (especially the lazarice songs), describe the individual customs of the population of Kosovo and Methonija and the neighboring territories of western Macedonia. A part of the volume is dedicated to the descriptions of customs related to the Christian calendar (the patron saint days, Christmas, the Epiphany, Ђурђевдан, Lazarice, etc.) – in this paper we focus on the lazarice songs. They represent the first relevant records of folk speech of the two Serbian dialects in Kosovo and Metohija: most of the songs have to do with the area of the Prizren-juznomoravski dialect, and a smaller number of them refer to the Kosovo-resavski dialect in and around the city of Peć.

As the author himself states in the preface, he attempted to record the songs, using the guidelines set down by Vuk Karadžić, as precisely as possible, and to preserve the source pronunciation. The authentic nature of the dialects recorded can be determined by comparing them to the more current dialects of the area in which the lazarice songs first emerged. Even though Jastrebov indicated that he had recorded the oral traditions of the Serbs as he heard them in the field, considering his limited knowledge of the Serbian language, and especially folk language, we in this paper, by analyzing several phonetic and morphosyntactic features, asked ourselves the question whether all the songs belong to the same original dialect or whether some have been permeated by non-indigenous linguistic features.

Kew words: lazarice songs, Jastrebov, Prizren Podgor, Sretečka župa, Peć, phonetic shades, morphosyntactic characteristics, cases, nouns, adjectives.

